

خدا از منظری دیگر

بررسی تلقی‌های
انسان‌پندارانه از خدا
در آثار عطار

نسرین حبیبی، کورعباسلو

خدا از منظری دیگر

بررسی تلقی‌های انسان‌پندارانه از خدا در آثار عطار

نسرین خسروی کورعباسلو

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۶

۱۱۵۰۰ تومان

انتشارات امیدصبا

تهران، میدان هفت تیر، خیابان کریم خان زند، شماره ۲۷

کدپستی: ۱۵۱۴۷۵۸۹۱۶

تلفن: ۸۸۸۳۳۷۱۱

همه حق چاپ - نشر این اثر انحصاراً برای ناشر محفوظ است

- سرشناسه : خسروی، کورعباسلو. - ۱۳۹۶ -
عنوان و نام پدیدآور : خدا از منظری دیگر: (بررسی تلقی‌های انسان‌پندارانه از خدا در آثار عطار) /
نسرین خسروی کورعباسلو.
مشخصات نشر : تهران: انتشارات امیدصبا، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری : ۱۴۲ ص ۱۴ × ۲۱ س.م.
فروست : مطالعات ادبیات عرفانی. ۱.
شابک : 978-600-6269-54-2
وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
یادداشت : کتاب‌نامه: ص ۱۴۰-۱۴۲.
یادداشت : نمایه.
موضوع : عطار، محمدبن ابراهیم، ۵۲۷-۶۲۷ق -- نقد و تفسیر
Atar, Farid al-Din, d. ca. 1230 -- Criticism and interpretation : موضوع
موضوع : عطار، محمدبن ابراهیم، ۵۲۷-۶۲۷ق -- انسان (عرفان)
Attar, Farid al-Din, d. ca. 1230 -- Man (Mysticism) : موضوع
موضوع : عطار، محمدبن ابراهیم، ۵۲۷-۶۲۷ق. مصیبت‌نامه -- انسان (عرفان) -- نقد و تفسیر
موضوع : شعر عرفانی فارسی -- قرن ۱۲ق. -- تاریخ و نقد
Sufi poetry, Persian -- 12th century -- History and criticism : موضوع
موضوع : انسان در ادبیات
Human beings in literature : موضوع
شناسه افزوده : عطار، محمدبن ابراهیم، ۵۲۷-۶۲۷ق -- مصیبت‌نامه. شرح
رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۶ س۵/ع۴/PIR۵۰۵۷
رده‌بندی دیوبی : ۸۵۱/۲۳
شماره کتابشناسی ملی : ۴۹۶۵۶۶۰

۹	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۹	۱ شرح احوال عطار
۱۹	زندگی و مرگ
۲۱	آثار
۲۷	۲ جایگاه تیپ‌ها در نظام فکری عطار
۲۸	تیپ دیوانه
۳۰	نگرش عطار دربارهٔ دیوانگان
۳۳	ویژگی‌های دیوانگان
۴۵	تلقی‌های نامعهود دیوانگان از خدا
۷۳	۳ پ‌روستایی
۷۵	پ‌روستایی و پ‌روستایی
۷۷	تلقی‌های پ‌روستایی از خدا
۸۴	تیپ عارف
۸۵	ویژگی‌های تیپ عارف
۹۰	تلقی عارف از خدا
۱۰۵	۳ نظام فکری عطار
۱۲۱	تلقی عطار از خدا
۱۵۲	کتابنامه

پیشگفتار

عطار از جمله شاعران و عارفان بزرگ ایرانی است که افکار و آثار او تأثیری چشمگیر بر ادبیات و عرفان ایرانی گذاشته است. همچنان که متفکر بزرگی چون مولوی خود را پیرو او می‌داند. از این رو تحقیق در آثار افکار عطار همواره مورد توجه محققان ایرانی و غیر ایرانی بوده است. درباره مفهوم «خدا» نیز که بخشی از موضوع این نوشتار است، تاکنون کتاب‌ها و مقاله‌های بسیاری نوشته شده، اما تلقی انسان از خدا، به‌ویژه در آثار عطار، موضوع تازه و بی‌سابقه‌ای است. در چند درباره گفت‌وگوی انسان با خدا، و به‌خصوص درباره شخصیت دیوانگان در آثار عطار، کارهایی انجام شده، در هیچ یک از این جستارها به تلقی عطار یا تلقی شخصیت‌های داستان‌های او از خدا توجهی نشده است. کتاب حاضر برای نخستین بار به بررسی چنین موضوعی پرداخته است.

عطار در مصیبت‌نامه، که یکی از برجسته‌ترین آثار او محسوب می‌شود، انسان و انگاره‌های مختلف او را در قالب تیپ‌های گوناگون اجتماع به تصویر کشیده است. سه تیپ اصلی که عطار از نگاه آن‌ها به توصیف مفهوم «خدا» می‌پردازد دیوانه، روحانی و عارف‌اند. نکته جالب و مهمی که با تأمل در این تصاویر متوجه می‌شویم این است که تلقی هر یک از تیپ‌ها در واقع بازتاب نیازها و ویژگی‌ها و طرز تفکر آن‌هاست.

تلقی تیپ دیوانه از خدا، با توجه به ویژگی‌هایش و فراغت خاطری که از بسیاری قیدوبندها و مصلحت‌اندیشی‌ها دارد، ساده و بی‌پیرایه و فارغ از آموزه‌های محیطی است؛ دیوانه که تیپی معترض و گستاخ است در مواجهه با امر متعالی و واقعیت

غایی هم که معمولاً از آن به «خدا» تعبیر می‌شود، منشی منتقدانه و گستاخانه از خود نشان می‌دهد.

تیپ روستایی که در ادبیات ما و اصولاً در نگاه عام تیپی ساده‌اندیش و سطحی‌نگر است، درباره خدا نیز تلقی ابتدایی و ساده‌ای دارد. در تلقی این تیپ خدا مفهومی کاملاً عینی است که بعضاً ویژگی‌های انسانی دارد.

اما در تلقی تیپ عارف خدا بیشتر مفهومی انتزاعی است تا عینی؛ در تلقی او خدا از ویژگی‌های عینی و انسان‌پندارانه‌ای که در نزد تیپ‌های دیگر دیده می‌شود به دور است. این تیپ که برعکس دیوانه درصدد تبیین امور است تا نقد آن‌ها، در مواجهه با امر الهی، نیز بیشتر به تفسیر و تبیین می‌پردازد نه انتقاد از آن.

در این کتاب علاوه بر توصیف تلقی تیپ‌ها و تلقی خود عطار از خدا، به بررسی ارتباط میان این تلقی‌ها و ویژگی تیپ‌های مورد بحث می‌پردازیم. طی این بررسی متوجه می‌شویم تلقی هر یک از تیپ‌ها با تفکر و نوع فرهنگ آنان در ارتباط است؛ زیرا، چنان‌که اشاره شد، از ادراک اساسی و نیازها و ویژگی‌های خود به تصویرسازی از خدا دست می‌زنند.

توصیف انگاره خود عطار درباره خدا نیز از موضوع‌های دیگر این کتاب است. از این رو، کار خود را به دو قسمت تقسیم کرده‌ایم. یک قسمت را به توصیف تلقی تیپ‌های مختلف، و قسمت دیگر را به توصیف تلقی خود عطار اختصاص داده‌ایم. ضمن این بررسی، خواهیم دید او تلقی‌های خاص خود را در ادبیات هر چند در عین حال تلقی تیپ‌های آثارش را هم رد نمی‌کند.

هدف دیگر ما مقایسه تلقی‌های مختلف و تعیین شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌هاست. برای این کار بخش جدا و مستقلی در نظر نگرفته و به این بسنده کرده‌ایم که در هر بخش، ضمن توصیف تلقی‌ها، اشاره‌هایی نیز به این موضوع بکنیم.

ناگفته نماند که کوشیده‌ایم از هر گونه تبیین و داوری این تلقی‌ها بپرهیزیم؛ کار ما صرفاً بیان و توصیف این تلقی‌هاست. عنوان‌ها را هم بر این اساس انتخاب کرده‌ایم. پس اگر برخی عنوان‌ها کمی نامعهود می‌نمایند علتش صرفاً نوع تلقی تیپ‌هاست، نه نظر ما در مورد آن‌ها. در مواجهه با این تلقی‌ها، همچون خود عطار،

از هر تعصبی دوری کرده، و این گفته او را همواره پیش چشم داشته‌ایم:

ای تعصب بندبندت کرده بند چند گویی چند از هفتاد و اند؟
 ... هست کیش و راه و ملت بی‌شمار تا تو بشماری نیایی روزگار
 هر زمان خوی دگر نتوان گرفت با همه کس تیغ بر نتوان گرفت
 تو یکی پس در یکی رویی شکی تا یکی اندر یکی باشد یکی
 بی‌تعصب گرد و بی‌تقلید شو شرک سوز و غرقه توحید شو

(عطار، ۱۳۸۸ ج، ایات ۶۴۸-۶۵۳)

در پایان بر خود واجب می‌دانم از همه کسانی که به‌گونه‌ای در شکل‌گیری این اثر یاری‌م‌دهنده‌اند، تشکر و قدردانی کنم. بیش از همه قدردان استاد دانشمند و بزرگوام دکتر محمد دستان‌پاشا هستم که با صبر و شکیبایی به سؤالات بی‌پایان من پاسخ دادند؛ همچنین ساسگرانی می‌کنم از برادرزاده عزیزم حسام‌الدین خسروی که در به‌سرانجام رسیدن این اثر از هیچ کمکی دریغ نکردند؛ نیز تشکر می‌کنم از دکتر محمدحسن حسن‌زاده و دوست عزیزم مهد مهرابی و بزرگواران دیگری که این متن را به دقت خوانده و نکته‌های ارزنده‌ای را یادآوری کردند.